VERDAGUER EN EL CÀNON D'AUTORITATS DE LES GRAMÀTIQUES DE POMPEU FABRA

Jordi GINEBRA

Introducció[1]

Una de les obligacions que té la crítica d'avui en relació amb l'obra de Jacint Verdaguer és investigar i documentar la influència de la seva llengua en la formació i consolidació del model general de català escrit dels nostres dies. Hi ha, com se sap, moltes mostres de la percepció d'aquesta influència, que provenen tant d'estudiosos com d'escriptors. Per Josep Carner —com recordava fa poc Ramon Pinyol (2002*b*: 33)—, «Verdaguer aportà, imposà el nostre català bàsic». Segons Jeroni Zanné —obtinc la citació, com les altres dues que segueixen, de Narcís-Jordi Aragó (2001)—, el poeta de Folgueroles «del caos biològic en fa sortir una llengua de cop rica i pura, plena de vida i d'harmonia». A parer de Gaziel, Verdaguer és el «geni plasmador del català ressuscitat». I, per Josep Pla, «Verdaguer va agafar amb les mans una llengua conservada maquinalment pels pagesos, com qui agafa un fang informe, i va convertir-la en mitjà d'expressió». Recentment Ricard Torrents (2002: 5) ha escrit aquests mots contundents: «La llengua culta que parlem, llegim i escrivim és la que el poeta de *L'Atlàntida* i de *Canigó*, el prosista d'*Excursions i viatges* i *En defensa pròpia* ens ha llegat, extreta de les parles populars i dels models clàssics. Els escriptors en català i els seus lectors som tots postverdaguerians.»[2] Si formulem la hipòtesi coherent amb aquesta percepció, que és que la influència de Verdaguer en la llengua literària del segle XX ha estat notable, la feina de l'investigador és mirar de confirmar-la.

Hi ha diverses vies d'anàlisi. En primer lloc, una d'estrictament filològica: caldria comparar la gramàtica, l'ortografia i el lèxic de Verdaguer amb la gramàtica, l'ortografia i el lèxic contemporanis, més específicament amb el lèxic, l'ortografia i la gramàtica que cristal·litzen amb el treball codificador de Pompeu Fabra. Ara: és evident que aquesta anàlisi contrastiva no és possible si, prèviament, no s'ha descrit la gramàtica, el lèxic i l'ortografia de l'obra literària de Verdaguer.[3]

1. Vull fer constar el meu agraïment a Ramon Pinyol i a Joan Requesens perquè em van encoratjar i animar a presentar una comunicació a aquest Col·loqui, i també perquè em van donar pistes i dades per a una primera idea de proposta de comunicació que després vaig decidir ajornar per a una altra ocasió.

2. Es poden llegir més mostres d'aquesta percepció, per exemple, a GAROLERA (1996: 130 i 167-176) i a Modest PRATS (1997).

3. L'article citat de PINYOL (2002*b*) orienta prou bé sobre alguns dels aspectes que caldria valorar a l'hora d'investigar la llengua de Verdaguer. El mateix Pinyol ha fet un petit estudi lingüístic en la seva edició de *Pàtria* (PINYOL 2002*a*: 43-49 i passim). Hi ha, a més, un apartat dedicat a la llengua en l'estudi preliminar de l'edició de Ricard Torrents de *Dos màrtirs de ma*

Un altre àmbit d'estudi, més relacionat amb la història de la cultura i amb la història social de la llengua, és precisament el que té a veure amb l'origen i el desenvolupament, al si de la societat catalana —o almenys entre les classes vinculades al món de la cultura—, de la percepció a la qual em referia: que Verdaguer, a més de ser un gran escriptor, va ser un escriptor amb un domini superior de l'idioma, i que, per tant, va contribuir decisivament a forjar i consolidar el català literari. La història i les concrecions d'aquesta idea (que, a més, forma part de la història de la recepció de l'obra de Verdaguer) és també, doncs, una història que cal investigar, fixar i documentar. (Una petita part d'això és la història de la convicció que una de les qualitats de la llengua de Verdaguer és el seu caràcter rural o, si més no, la seva condició de tributària del català rural, més vivaç i menys contaminat que l'urbà.)[4]

En consonància amb tot això, és lògic que una de les direccions d'aquesta recerca segueixi la línia d'estudiar la percepció que tenia de la llengua de Verdaguer el codificador del català contemporani: Pompeu Fabra. I no solament la percepció. També la influència concreta de la llengua de Verdaguer en l'obra de Fabra. Si, com hem vist abans, la hipòtesi de què sembla raonable partir és que aquesta influència va ser gran, el que cal esperar és que l'anàlisi confirmi l'esmentada hipòtesi.

L'anàlisi que presento: característiques

Un dels camins per estudiar la influència concreta que va tenir la llengua de Verdaguer en l'obra de Fabra (i per extensió, per tant, en el català escrit del darrer segle) consisteix a mirar de determinar fins a quin punt l'obra literària del primer es va constituir, als ulls del segon, en autoritat en l'ús de l'idioma. Fins a quin punt, doncs —fent servir una expressió avui de moda—, Verdaguer va formar part del cànon d'autoritats establert per Fabra.[5] Hi ha més d'un mètode per fer aquesta investigació, i el que he triat i presento en aquestes ratlles ha estat el de fer el recompte del nombre de referències a Verdaguer que contenen les gramàtiques de Fabra. La meva aproximació és bàsicament quantitativa, i és per això que cal advertir que caldria

pàtria (TORRENTS 1995: 81-89). En els seus treballs Narcís Garolera ha anat fent també comentaris d'interès relacionats amb la qüestió lingüística —per exemple, amb motiu de l'edició d'un vademècum lexicogràfic de Verdaguer (GAROLERA 1996: 179-190) i en l'estudi preliminar de l'edició d'*Excursions i viatges* (GAROLERA 1991: 221-266)— (vegeu també GAROLERA 2002). El treball d'Albert ROSSICH (1996), que conté unes quantes mostres del contrast estilístic entre el primer Verdaguer i la llengua literària de la tradició barroca i neoclàssica, proporciona indicis sobre la «ruptura» lingüística del poeta de Folgueroles. És interessant també el petit escrit didàctic de Carles CASTELLANOS (2002). De moment, però, només hi ha —si no m'equivoco— un estudi sistemàtic relacionat amb la llengua de l'autor de *L'Atlàntida*. Em refereixo a la tesi doctoral de Maria Rosa Gras (1995), que analitza, a partir de les *Excursions i viatges* (edició de Narcís Garolera) i de les *Rondalles* (edició d'Andreu Bosch), el lèxic usat en sentit propi i el lèxic usat en sentit figurat de l'àmbit rural i de la natura.

4. La recerca, que és certament laboriosa, hauria d'abastar extrems com l'anàlisi de la valoració i aprofitament que han fet de la llengua de Verdaguer els lexicògrafs dels segles XIX i XX —Aguiló, Alcover-Moll, Coromines, etc.— (vegeu el comentari de PINYOL 2002*b*: 33-34).

5. Aquest camí d'estudi de les autoritats del cànon prescriptiu ha estat seguit ja per a d'altres llengües. Vegeu, per exemple, LLITERAS (1997) i SARMIENTO (2002).

complementar-la amb aproximacions de tipus qualitatiu (cal tenir present que no totes les referències tenen el mateix valor). Tot i així, em sembla que els resultats que donaré, amb independència que posteriorment es confrontin amb resultats d'altres recerques, són força eloqüents.

He seleccionat, per fer l'examen, les gramàtiques de Fabra que els especialistes consideren més importants (encara que la importància respongui en cada cas a factors diferents). Són les següents: *Ensayo de gramática de catalán moderno*, de 1891 (Barcelona, Est. y Llib. L'Avenç de Massó y Casas); *Contribució a la gramatica de la llengua catalana*, de 1898 (Barcelona, Tip. L'Avenç); *Gramática de la lengua catalana*, de 1912 (Barcelona, Tipografía L'Avenç: Massó, Casas & C^{a}); *Gramàtica catalana*, de 1918 (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), i l'edició de 1933 d'aquesta gramàtica. He tractat dues edicions de la gramàtica normativa oficial —la primera, de 1918, i la setena, de 1933— com si fossin gramàtiques diferents (encara que no ho són) perquè, com se sap, Fabra hi va anar fent modificacions importants, i perquè, a més, com que entre la publicació de l'una i de l'altra hi ha quinze anys, m'ha semblat que podia tenir interès examinar si durant aquest període es produïen, en relació amb el cànon d'autoritats, canvis significatius. Finalment, he de dir que he exclòs de la llista la gramàtica pòstuma, de 1956 (Barcelona, Teide), perquè en aquesta obra no hi ha cap referència a autors concrets: l'autoritat de l'ús, quan s'hi consigna, té sempre expressió general (per exemple, s'hi diu que tal o tal altre tret «ha estat ja abandonat per la gran majoria dels escriptors actuals»).

Com he dit, generalment no valoraré les referències. D'una banda, hi ha simples referències, referències de citacions i referències de textos antologats. De l'altra, hi ha referències que podríem anomenar notarials (el gramàtic sols consigna un ús, sense jutjar-lo), referències reprovatòries (el gramàtic reprova un ús) i referències d'aprovació. Un altre estudi podria analitzar aquestes valoracions. De la mateixa manera que un altre estudi podria estendre l'examen i recompte de referències a les altres gramàtiques i a tot el conjunt de l'obra escrita de Fabra.

Resultats: dades generals

Després de fer el recompte detallat, els resultats, si no hi ha errors, són els següents. A l'*Ensayo* hi ha un total de 20 referències, de les quals 19 corresponen a autors en qualitat de gramàtics o lexicògrafs (Ballot, Bofarull i la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona), i una a un escriptor, Verdaguer justament (p. 42).

La *Contribució* conté 74 referències, de les quals 17 corresponen a gramàtics i lexicògrafs, i 57 a escriptors. He comptat les referències a *L'Avenç* com a referències a escriptors perquè Fabra al·ludeix als usos lingüístics d'aquesta revista (no pas a les opinions), tot i que també es podria justificar adscriure-les al bloc dels gramàtics i lexicògrafs. La revista *L'Avenç* és, precisament, la que compta amb més referències: 35. De les altres 22 referències a escriptors n'hi ha 5 que corresponen a Verdaguer (p. 12, 21, 35, 60 i 103). Els altres escriptors reben menys atenció: Narcís Oller (4), Marià Aguiló (3), Àngel Guimerà (3), Apel·les Mestres (3), Adolf Blanch (1), Emili Guanyavents (1), Jaume Massó i Torrents (1) i Francesc Matheu (1).

La *Gramática de la lengua catalana* conté un total de 575 referències. D'aquestes, 21 apareixen al pròleg, 525 al cos de l'obra (comptant-hi les del vocabulari i les de l'índex) i 29 al peu del text corresponent de la «Selecta de autores catalanes». De referències a Verdaguer n'hi ha 5: 1 al pròleg, 1 al cos de l'obra i 3 a la «Selecta» (que recull, de Verdaguer, dos poemes i un text en prosa) (p. V, 126, 300, 300 i 302). Al cos de l'obra totes les referències corresponen a citacions. Només hi ha, doncs, una citació de Verdaguer en tota l'obra (que, a més, és una citació que ja havíem trobat a l'*Ensayo* i a la *Contribució*). De tota manera, les citacions d'altres escriptors moderns tampoc no proliferen, ans al contrari: n'hi ha sols 11 més (les altres 513 són d'autors medievals). Aquests escriptors moderns són Teodor Llorente (2), Narcís Oller (2), Albert Saisset (2), Josep Carner (1), Emili Guanyavents (1), Joan Maragall (1), Bernat Morales (1) i Santiago Rusiñol (1). A més, algunes d'aquestes citacions apareixen per exemplificar usos que el gramàtic reprova. Així, quan Fabra indica que, si el complement indirecte pronominal és *los*, no ha d'anar pas acompanyat del pronom *hi*, no s'està de puntualitzar: «Sin embargo, no es raro encontrar LOS HI aun en los buenos escritores Ej.: "Es lo que jo'ls hi deya". OLLER» (p. 163).

A la *Gramàtica catalana* de 1918 hi ha 73 referències (totes són citacions), de les quals 72 corresponen a autors antics. L'única citació d'un autor modern és una citació de Maragall, però el motiu és retreure-li l'ús de l'anomenat relatiu popular (p. 67). Finalment, a la *Gramàtica catalana* de 1933 ha desaparegut la citació de Maragall (entre moltes altres) i n'han quedat només 36, totes d'autors antics.

El resultat global de l'examen, si no hi ha hagut errors en el recompte, és que les cinc gramàtiques contenen un total de 778 referències, de les quals 11 corresponen a Verdaguer. D'aquestes 11, n'hi ha 3 que són la referència que correspon a cada un dels 3 textos de la «Selecta» que conté la gramàtica de 1912. N'hi ha 3 que corresponen a una citació que es repeteix (la forma verbal *vèusela*, de Canigó, que a Fabra li serveix per explicar la segregació de la vocal neutra entre el pronom *s* —reducció de *vos*— i el pronom *la*). Amb una altra, la del pròleg de la gramàtica de 1912, Fabra esmenta Verdaguer com a exemple d'escriptor modern en llengua catalana. I les altres quatre serveixen: 1) per mostrar que els poetes de vegades fan rimar vocals obertes amb vocals tancades; 2) per fer notar que hi ha escriptors moderns que tornen a fer servir la lletra ç; 3) per indicar que n'hi ha que utilitzen el plural en *-es* tant per al masculí com per al femení (*pares* i *mares*, i no *pares* i *maras*); i 4) per consignar que entre els escriptors que fan el subjuntiu en *-i* n'hi ha que fan els plurals en *-es*.

Comentaris i interpretacions

L'anàlisi de les referències ens permet establir clarament dues etapes en la producció gramatical fabriana. Pertanyen a la primera l'*Ensayo* i la *Contribució*. En aquesta etapa Fabra dialoga sobretot amb gramàtics i lexicògrafs del segle XIX (36 referències de 94) i amb escriptors contemporanis (les altres 58 referències). (Si consideréssim que les referències a *L'Avenç* són de la primera classe, les xifres serien de 71 —gramàtics i lexicògrafs— i 23 —escriptors contemporanis.)

En la segona etapa, que inclou les altres tres gramàtiques, Fabra es decanta obertament per convertir-se en el notari de la llengua medieval, desisteix del diàleg amb

gramàtics i lexicògrafs, i abandona —o, si més no, fa residual— l'atenció als escriptors moderns: de les 684 referències de la segona etapa, 647 corresponen a escriptors medievals, 35 a escriptors moderns i 2 a escriptors de la Decadència (però si només comptéssim les citacions, la proporció d'autors medievals encara creixeria).

Durant la primera etapa, si descomptem els gramàtics i lexicògrafs i la revista *L'Avenç*, Verdaguer és l'escriptor més atès (amb 6 referències, seguit de Narcís Oller, amb 4). En la segona etapa, entre els escriptors moderns, els més atesos són Verdaguer i Maragall (tots dos amb 5 referències, seguits de Llorente, amb 3). Ara, en aquesta segona etapa, en comparació amb les dels escriptors medievals que compten amb més referències, les de Verdaguer i Maragall són gairebé testimonials: de referències al *Tirant* de Joanot Martorell n'hi ha 220, i a Bernat Metge 138.

En conjunt, Verdaguer és l'escriptor modern amb més referències —com he dit, en té 11, i el segueixen Narcís Oller (6), Joan Maragall (5), Marià Aguiló (4), Àngel Guimerà (4), Apel·les Mestres (4), Emili Guanyavents (3), Teodor Llorente (3) i altres amb només una o dues referències—, i això permet pensar que —entre els moderns— el poeta de Folgueroles és el més considerat per Fabra. Però si tenim en compte les dades globals i el fet que les gramàtiques de la segona etapa són les gramàtiques de la codificació, les que estableixen el model normatiu bàsic del català contemporani, el que es dedueix de les xifres que he donat és que la llengua de Verdaguer va pesar molt poc en l'elaboració d'aquest model. En realitat, el resultat que donen les xifres és que, quan Fabra va prendre la determinació d'explorar el català medieval com a recurs per al treball de codificació gramatical, van ser tots els escriptors moderns en conjunt els que van perdre pes d'una manera dràstica.

Conclusions

La via de recerca que he presentat en aquestes ratlles ha estat infructuosa com a mètode per confirmar la hipòtesi que la llengua de Verdaguer va pesar notablement en la codificació normativa estaberta per Fabra. Si mantenim la hipòtesi inicial —que sembla raonable—, caldrà investigar per altres camins. Fabra mateix, en un altre indret, es va referir obertament a les aportacions de Verdaguer: «Tots sabem el que la llengua literària deu a Verdaguer, que sabé aportar-hi un gran cabal de mots desconeguts del parlar ciutadà.» (Fabra 1924: 159). Potser la influència de Verdaguer l'hem de trobar fonamentalment en l'àmbit del lèxic. Potser, com he dit, altres vies de recerca faran més llum.[6] En qualsevol cas, penso que l'estudi sistemàtic d'aquesta qüestió —com de totes les qüestions relatives a la llengua de Verdaguer— no es pot ajornar més. El significat i les dimensions de la figura de Jacint Verdaguer ens ho demanen.

6. Per exemple, com em suggereix Magí Sunyer, el silenci sobre Verdaguer i altres autors de la Renaixença en les gramàtiques de la segona etapa pot ser tributari, ni que sigui parcialment o indirectament, de les directrius culturals imposades pel Noucentisme (si més no, això podria contribuir a explicar el contrast amb les gramàtiques de la primera etapa, publicades durant el Modernisme).

Referències

ARAGÓ, Narcís-Jordi (2001), «Sense segell», *El Punt* (edició del Camp de Tarragona), 22 octubre 2001, p. 56.

CASTELLANOS, Carles (2002), «Algunes consideracions entorn del procés d'elaboració de la llengua catalana, prenent com a referència l'elaboració verdagueriana», publicat a *InfoZèfir*, llista de distribució electrònica.

FABRA, Pompeu (1891), *Ensayo de gramática de catalán moderno*, Barcelona: Est. y Llib. L'Avenç de Massó y Casas. Edició facsímil (juntament amb Fabra 1898), a cura de Sebastià Bonet. Barcelona: Alta Fulla, 1993.

— (1898), *Contribució a la gramatica de la llengua catalana*, Barcelona, Tip. L'Avenç. Edició facsímil (juntament amb Fabra 1891), a cura de Sebastià Bonet. Barcelona: Alta Fulla, 1993.

— (1912), *Gramática de la lengua catalana*, Barcelona: Tipografía L'Avenç: Massó, Casas & C^a^. Edició facsímil. Barcelona: Edicions Aqua, 1982.

— (1918), *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

— (1924), «L'obra de depuració del català», discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1924-1925 de l'Ateneu Barcelonès. Citat de Pompeu Fabra, *La llengua catalana i la seva normalització*, a cura de Francesc Vallverdú. Barcelona: Edicions 62, 1980, p. 149-165.

— (1933), *Gramàtica catalana*, 7a edició. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

— (1956), *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.

GAROLERA, Narcís (1991), «Estudi preliminar» a Jacint Verdaguer, *Excursions i viatges*, a cura de Narcís Garolera, vol. I. Barcelona: Barcino.

— (1996), *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua*. Barcelona: Editorial Empúries.

— (2002), «La llengua de Verdaguer», *Serra d'Or*, núm. 506 (febrer 2002), p. 11-13.

GRAS, Maria Rosa (1995), «Aportació al lèxic de Verdaguer», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona.

LLITERAS, Margarita (1997), «Sobre la formación del corpus de autoridades en la gramática española», *Historiographia Linguistica*, vol. XXIV, núm. 1/2 (1997), p. 57-72.

PINYOL, Ramon (2002*a*), «Estudi preliminar» a Jacint Verdaguer, *Pàtria*, a cura de Ramon Pinyol i Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, p. 23-81.

— (2002*b*), «Sobre la llengua de Verdaguer», *Llengua Nacional*, núm. 39 (estiu del 2002), p. 33-34.

PRATS, Modest (1997), «Pròleg» a Jacint Verdaguer, *Canigó*, edició de Narcís Garolera. Barcelona: Quaderns Crema, p. 7-28.

ROSSICH, Albert (1996), «Les arrels literàries de Verdaguer», *Ausa*, XVII, núm. 136 (1996), p. 39-60.

SARMIENTO, Ramón (2002), «Descripción y norma en la *Gramática* de Andrés Bello (1847)», dins Miguel Ángel Esparza Torres, Benigno Fernández Salgado i Hans-Josef Niederehe (eds.), *Estudios de Historiografía Lingüística. Actas del III Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística. Vigo, 7-10 de febrero de 2001*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, vol. I, p. 439-463.

TORRENTS, Ricard (1995), «Estudi preliminar» a Jacint Verdaguer, *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Llucià i Marcià*, a cura de Ricard Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer, p. 13-118.
— (2002), *Verdaguer. Un poeta per a un poble*, 2a edició revisada. Vic: Eumo Editorial.